

TÜRK FOLKLOR ARAŞTIRMALARI

KURULUŞU : AĞUSTOS 1949

AYDA BİR DEFA İSTANBUL'DA ÇIKAR HALKBİLGİSİ DERGİSİ

SAHİBİ : İHSAN HİNÇER

No. 261

NİSAN 1971

YIL : 22 — CİLT : 13

Bayburtlu Celâli Kars'ta

— I —

Yazan : Hikmet DİZDAROĞLU

Halk şiirinin sözlü geleneğe dayalı olması, "belgesel" nitelik kazanmasını önleyen en büyük engeldir. Yazıya geçmediği için, birçok ürünler yok olduğu gibi, bize dek gelenler de ağızdan ağıza aktararak değişikliklere uğramışlardır. Bereket versin, meraklıların tuttıkları cönkler bu sakıncayı bir ölçüde önlemiş, halk ozanlarının deyişlerinin bir kısmını kaybolmaktan kurtarmıştır. Ancak, cönklerin hepsini sağlam birer kaynak saymak da yanlış olur. Bunlardan bir kısmı, okuma yazması kit, belirli bir kültür düzeyinden yoksun kişilerce tutulmuştur. Halk ozanının ağızdan çıktıkları gibi cönklerle aktarılmadığı, çeşitli katkılarla değişikliklere uğrayarak aslından uzaklaşan deyişleri kapsadıkları için, yüzde yüz asıl metni verdikleri düşünülemez. Bununla birlikte, cönkler, halk şiiri alanında yine de en çok yararlanılan kaynaklardır. Birçok yanlışlarla, hatta yakıştırmalarla yüklü de olsa, genel çizgileriyle, bir halk ozanının deyişlerini unutmaktan kurtaran yazılı belgelerdir.

Cönklerin bir yararı daha vardır: Halk ozanının ününün nerelere dek uzandığını onlardan öğreniriz. Ozanın gidip görmediği bölgelerde ele geçen bir cönkte şiirlerine rastlanırsa, bu, ününün yaygınlığı hakkında bize bir fikir verebilir. Bu yargı her zaman için geçerli olmasa bile, temelde doğrudur.

Bayburtlu Celâli ile ilgili bir durum, bu yargının gerçeklik payı hakkında bize aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Olayın öyküsü, kısaca, şöyledir :

1967 yılı yazında, ata yurdu Kars'a yaptığımız bir gezide, arkadaşım M. Fahrettin Kırzioğlu'nun aracılığı ile, bir cönk bulduk. Cönk çok eksiktir, 17 yapraklıdır. Birer sayfasına numara verilmiş, başı ve sonu yok. 123'üncü sayfadan başlayıp 139'uncu sayfada bitiyor. Gerisi kopmuş. On dokuzuncu yüzyılda ve Celâli'nin sağlığın-

da yazıldığı anlaşılıyor. Tümünün, Celâli'nin şiirlerini kapsadığı izlenimini uyandırıyor. Bilindiği gibi, cönklerde, çok kez, başka başka halk ozanlarının şiirleri gelişigüzel bir araya toplanmıştır. Başı ve sonu olmayan cönkte, Celâli'den başka ozanlara yer verilmemiştir. Kopuk yapraklarda belki başka halk ozanlarının şiirleri de vardır ama, ağırlık noktası, her halde, Celâli olmalıdır. Elimizde bulunan eksik kısımda bir başka halk ozanının şiirinin bulunmaması, bu düşüncemizi güçlendirmektedir.

Cönk, okuma yazması olasıya kit bir kişinin kaleminden çıkmıştır. Okunaksız bir yazı ve "uydurma" bir yazım (imlâ), metinlerin okunmasını çok güçleştirmekle kalmamış, kimi yerde içinden çıkılmaz hale getirmiştir. Olanaklar elverseydi de eski yazılı metinlerden birkaç örneği buraya aktarabilseydik, işin ne denli "iğne ile kuyu kazmak" olduğu görülürdü.

Bununla birlikte, cönkteki şiirler üzerinde dikkatle ve sabırla çalışarak, düğümlü noktaların büyük kısmını çözümledik. Okunamayan yerleri (...) işaretiyle belirleyerek dipnotunda bunu açıkladık. Okunabildiği halde anlam çıkmayan yerleri ise beyaz punto ile dizerek soru işareti koyduk.

Cönkte 27 şiir bulunmaktadır. Bunun 13'ü hece ölçüsüyle, 14'ü aruzladır. Ancak, hece ölçüsüyle olanların da, aruzlu olanların da üçü eksiktir.

Bu şiirler, ilk kez yayımlanmaktadır. Öteki kaynaklarla yaptığımız karşılaştırmada, sadece ikisinin daha önce basıldığını saptadık. Fakat, aralarında kimi ayrımlar bulunduğu için, onları da dizimize aldık ve dipnotlarında ilk çıkış yerlerini gösterdik.

Türleri bakımından hece ölçüsündekilerin 9'u koşma, 3'ü semai, 1'i destandır. Aruzlu parçaların ise 11'i gazel, 1'i semai, 2'si müstezattır.

Burada dikkati çeken nokta, Celâli'nin müstezat yazmış olmasıdır. Şimdiye dek yayımlanan şiirleri arasında müstezada rastlanmamıştır. Halk ozanlarının müstezat söylemeleri, ancak "kalem şuarası" kesiminde rastlanan bir olaydır ve örnekleri çok azdır. Celâli tam bir kalem şairi sayılmazsa da, aruzla şiir yazması ve divan

nazım biçimlerini kullanması, medrese öğrenimi görmesiyle açıklanabilir.

Ancak, bütün halk ozanlarında görüldüğü gibi, Celâli'nin asıl başarılı yapıtları hece ölçüsüyle yazdıklarıdır. Aruzlu parçalar, hem ozanın bu alanda usta olmaması, hem de "müstensihler" in yaptıkları yanlışlıklar yüzünden, çok pürüzlüdür. Üstelik, şimdiye dek bulunan aruzlu parçalarının sayısı da kabarık değildir. İlk kez biz 14 aruzlu metni bir arada veriyoruz.

Bayburt folkloru üzerinde değerli çalışmaları olan, rahmetli Mahmut Kemal Yanbeğ, 1963 yılında bize yazdığı bir mektupta, Celâli'nin bir divanı olduğunu, I. Dünya Savaşı sırasında Bayburt'un Ruslar tarafından işgali üzerine, köylülerce Zile'ye götürüldüğünü bildirmişti. Bu divan bugün ortada yoktur. Bu nedenle, divanın heceli aruzlu şiirlerinin tümünü mü, yoksa yalnız hece ölçüsüyle söylediklerini mi kapsadığını bilemiyoruz.

Doğu Anadolu'da halkça benimsenen ve ünleri yaygın olan iki ozan vardır: Bayburtlu Celâli ve Narmanlı Sümmâni. Kars'a hiç gitmemiş olan Celâli'nin (Celâli'nin yaşadığı çağda Kars, Rusların işgalinde idi) ününün oralara dek uzandığına, elimizdeki cönkteki şiirler tanıklık etmektedir. Ulaşım olanaklarının yeterli olmadığı bir zamanda Bayburtlu Celâli'nin Kars'ta tanınması ve şiirlerinin cönklere geçmesi, ozanın hem ününün yaygınlığının, hem de halkça sevildiğinin bir belgesidir.

Yayımladığımız metinlerle, Celâli'nin şiirlerine azımsanmayacak bir katkıda bulunduğumuza inanıyoruz.

K O Ş M A L A R

— I —

*Yine aziz bayram günleri geldi
Görünce donanır otağı Leyli
Dolandı sâkiler bâdeler doldu
Acep kimler ola konağı (1) Leyli*

*Kabul etse özüm hakten dilerdim
Benim Kurban-ı Leyli der melerdim
Kızıl kanıma hançerin bilerdim
Öz elikle çekse bıçağı Leyli*

*Bes (2) böyle tecelli böyle kaderdir
Ben ki kan ağlarım ol bi-haberdir
Mecnun sahralara düşmüş kamerdir
Gece gündüz yanan چراغ-ı Leyli*

*Okların zahmına tahammül yermes (3)
Efradın sağ değil Lokman el vurmaz
Fırsant (4) zayi olmaz semada durmaz
Gönlüm evindedir durağı-ı Leyli*

*Elinde bülbülün gülzarın koymaz
Sinemde delmedik bir yara koymaz
Beni bend eylemiş bir kâna koymaz
CELÂLİ gönlümde tuzağı-ı Leyli*

— 2 — (5)

*Lâmelif dersinde aşk ocağında
Ben elif dedikçe dilim döndü mim
Yed-i kalem karmış (6) kâtib-i kudret
Kalemi mim, imlâsı mim, pendî mim*

*Bir serv-i semendin öz otağında
Yedi nar beslemiş şah budağında
Dört ırmak çağlamış o yâr bağında
Çeşmesi mim, gözesi mim, bendi mim*

*Kayd u bend olmuşum ben o dilbere
İsmim kitab ettim aldım ezbere
Kıyamam CELÂLİ yazam deftere
Ülkesi mim, durağı mim, kendi mim*

— 3 —

*Ah elinden kime gidem şekvaya
Usandım bu bağda bahçevanlıktan
Temenna eyledim edna, âlâya
Gözüm açılmadı perişanlıktan*

Mecnun tek (7) meskenim göller, ovalar

*Murglar(ı) serimde yaptı yuvalar
Bir elim mihnet-i Leyli kovalar
Bir elim dem çeker dervişanlıktan*

*Kan ağlar CELÂLİ bir dem gülmedi
Çeşmim gubarını kimse silmedi
Çok beylere vârdım imdat olmadı
Kurtulmadık gitti sergerdanlıktan*

— 4 —

*Hüsün diyarında ey çeşm-i hümkâr
Durmayan ah çeker duran ah çeker
Halet boş değildir bunda bir iş var
Görmeyen ah çeker gören ah çeker*

*Dedim dest uzatma hûblar bağına
Tahammül yeter mi müjgân dâğına
Nevadan dem çekip aşk ocağına
Görmeyen ah çeker giren ah çeker*

*CELÂLİ Mecnun'um hû Leyli Leyli
Cümümüm şöhreti dağıldı hayli
Sen teki (8) bedr ise cihanda meyli
Vermeyen el çeker veren el çeker*

— 5 —

Her nere giderse bir divan kursun
 Âşık olanlarla davaya dursun
 Zebansız nutk eden âtemden sorsun
 Hem ismin CELÂLÎ ba'sın dediler (9)

— 6 —

Bir cism-i hümkârın methin okurum
 Zulumat mülkünün şem çirasıdır (10)
 Âli Osman sandığı (11)
 Elîf, mim diyarı Hart ovasıdır (12)

Kavga günü (13) bir alaya
 Leşkeri dayandı Kızılma'ya
 (14) ismini yazan imlâya
 İki "mim", bi "ha", "dal" sırasıdır (15)

Görenler zaptetmiş ol kaş-ı mihrab
 Hüsnün pertevinden gün çeker hicab
 Kudret çeşmesiyle dönen âsiyab
 Ben teki (16) çokların kan pahasıdır

Sefer etmiş Rûm'dan serv-i sîmîne
 Firengi (17) kırk bin tümene
 Haraca bağlanmış dönmüş Yemen'e
 Haydar-ı Kerrar'ın perverdasıdır (?)

Horasan Erleri örtmüş tacını
 Acem diyarından almış bacını
 İstemiş CELÂLÎ ben duacını
 Harabat ehlinin mübtelâsıdır

— 7 —

Ey sâkî salâ ver bâdeler (?) takın
 Ehl-i aşk olana ezan vaktidir
 Kurb u civarında eğlenme sakın
 Âteş-i aşkının sūzan vaktidir

Terk-i mescit meyhaneler döşendi
 Mest olanlar zincirinden boşandı
 Çarh-ı devran bize hançer kuşandı
 Yine çok alaylar bozan vaktidir

CELÂLÎ nev-bahar çağları geçti
 Görünce andelib feryada düştü
 Gonca gül dermenin devri savuştu
 Cihan bağlarının hazan vaktidir

— 8 — (18)

Hicran köşesine tuttuk rotayı
 Günbegün artmada harab-ı temmet
 Bize bu tecelli Kalu Belâ'dan
 Yazılmış besbelli kitab-ı temmet

— 9 — (19)

Kâhi bülbül gibi goncaya meftun
 Kâhi sahralarda Leyli'ye Mecnun
 Sürûr-i sevdadır bizlere kanun
 Böyledir her şeyden icazetimiz

CELÂLÎ dersimiz nazm-ı gazeldir
 Ezel taksiminde meşk-ı ezeldir
 Aşk ocağın yandıran bir güzeldir
 Anıncın tükenmiş nedametimiz

(1) Konak: konuk, misafir.

(2) Bes: Sözcüğün aslı anlamı "yeter", yetişir, tamam, çok" demektir. Burada "nasıl", "ne biçim" anlamında kullanılmıştır.

(3) Yermez: yetmez, ulaşmaz.

(4) Fırsant: fırsat.

(5) Bu koşmanın öteki varyantları için bkz.

a) Mahmut Kemal Yanbeğ, Bayburtlu Celâli-Hayatı ve Şiirleri, İstanbul, 1963, s. 27. Bu kaynakta, koşmanın ikinci dördlüğü yoktur.

b) Salim Haşlak, Bayburtlu Celâli, İstanbul, 1963, s. 26-27.

(6) Karmış: kazmış, yazmış.

(7) Tek: gibi.

(8) Teki: gibi.

(9) Bu koşma eksiktir, yalnız son dördlüğü vardır.

(10) Sem çıra: şeb-çırağ (gece parlayan yakut).

(11) Okunamadı.

(12) Hart ovası: Bayburt'un kuzeyine düşen ova.

(13) Okunamadı.

(14) Okunamadı.

(15) Eski harflerle Hazret-i Peygamberin adı olan "Muhammed".

(16) Teki: gibi.

(17) Okunamadı.

(18) Bu koşma eksiktir, tamamının kaç dörtlük olduğunu bilemiyoruz.

(19) Bu koşma eksiktir, tamamının kaç dörtlük olduğunu bilemiyoruz.

